

Magyarországon a kultúra missziós terület

Hatos Pál a történelem hasznáról, a nyelv primátusáról és a Balassi Intézet missziójáról

Hatos Pál 1971-ben született, az ELTE magyar–történelem szakán, illetve jogi karán végzett; pályáját a Budapesti Piarista Gimnáziumban tanárként kezdte, tanított az ELTE Művelődéstörténeti Tanszékén; kétszer volt vendégtanár az Indiana University magyar tanszékén. Közigazgatási pályája során dolgozott jogászként és szakmai vezetőként, öt éven keresztül irányította a Magyar Ösztöndíj Bizottság Irodáját, s ehhez kapcsolódóan a magyar felsőoktatás külföldi népszerűsítésére létrehozott Campus Hungary kezdeményezést, majd négy éven át a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem kancellárja volt.

2010 óta a Balassi Intézet főigazgatója. Eszmetörténészként elsősorban a vallás és modern világ összetett és sokfelé ágazó kapcsolata érdekli, monográfiát publikált a protestáns hagyomány szerepéről (*Reformáció és történeti hagyomány*, Budapest, 2001), legutóbbi tanulmánykötetében (*Választott népek és a vereség kultúrája*, Ráció, 2013) pedig a vallás és a nemzeti érzés összefüggéseit és a szekularizáció hatását elemzi. Novák Attilával közösen szerkesztette *Kisebbség és többség* címmel azt az idén megjelent tanulmánykötetet, amely az elmúlt századok zsidó és magyar etnikai és kulturális tapasztalatait kísérelte meg feldolgozni.

– Honnan, milyen családból érkezik egy történész?

– Apám révén a nyugati határszélről, Vas megyéből jövök, családnevem, a Hatos talán a legrégebbi magyar családnevek egyike. Az első említése a dömösi apátság alapítólevelében van az 1050-es évek legelejéről: I. Béla király egy Hatos – illetve akkor még Hotus – nevezetű jobbágyot ajándékozott a dömösi bencéseknek.

– Viszont később már törökverő vitézek is felbukkannak a Hatosok között...

– Igen, ha az ember sokat járkal nyugat-dunántúli temetőben, mohos kövek, korhadó kereszték rajzolatain nem egyszer betűzhet ki Hatosokat. A névnek nincsen világosan megállapított, tudományosan elfogadott etimológiája, de bizonyosan a honfoglalás előtről hozott örökség. Az ősi magyar név adottság, ahogyan az is, hogy molnár-családból származom: ameddig az emlékezet elér, mindenki molnár volt apai őseim között, nagyapá-

mig bezárólag. Egyszerű, névtelen magyarok voltak, annak ellenére, hogy kedves professzorom, Kósa László bizonygatta a molnár-mesterség sokszor feltételezett kismanesi jogállását. Mindenesetre a XVIII. század közepéig visszamenőleg ilyen nem akadt a családban, s valószínűleg előtte sem: a legrégebbi keresztlevelek a rumi plébánián ignobilisként, azaz nem nemesként jelölték meg első ismert ősömet, Hatos Jánost. 1950-ben államosították a malmot, elvették nagyapám megélhetését, családját osztályidegennek nyilvánították, de a szorgalmat és a törekvést nem ölhatték ki a családból. Nagybátyám, Hatos Gyula neves gyógypedagógus lett, apám pedig vegyész-mérnök. Apám, aki 1953-ban érettségizett, azért lett osztályidegen, mert 1935-ben az én „self-made-man” nagyapám földeket szerzett, és az akkori jegyző rábeszélte: írják be a ’foglalkozása’ rubrikába, hogy földbirtokos, hátha jó lesz az meg valamire...

– Mekkora volt az a földbirtok?

– Harminc-negyven hold. Nagyapám 1899-es születésű, alig tizenennyolc évesen már részt vett az Isonzó melletti csatákban; de meglehetősen kései gyermek volt, a dédapám, Hatos István 1848-as születésű lévén. A nagyapám dédapám második házasságából származott, mert első felesége a hetedik vagy nyolcadik gyerek születése után a gyermekágyban halt meg. Nagyapám tehát a dédapám második házasságából származott, s ott is a hetedik vagy nyolcadik volt a sorban. Apámnak annyi elsőfokú unokatestvére van, hogy nem is győzi számon tartani. Azt viszont tudjuk, hogy a dédapám első házasságából származó fiúk között voltak olyanok, akik kimentek Amerikába, s a fiaik már az amerikai hadsereg katonáiként 1944-ben bombázták Magyarországot, köztük Szombathelyet, amelynek közelében, a mai Gencsapátiban apám családja élt, befogadott erdélyi és lengyel menekültek társaságában.

– *S mit lehet mondani az anyai ágról?*

– Az egy egészen más, szatmári, szegényparaszti világ – bár a dédapám, Kiss László a falu bírása volt Penészleken. Ez közismert település Darvas József és Végh Antal révén is. Ott is megjelenik egy amerikai történet: egyik dédapám tíz év munka után jött vissza annyi keresettel, hogy a zsúptetős házat bádogtetősre cserélhette. Még az első világháború után ment ki, s utána tudott hazajönni. Mai fogalmaink szerint szegényparaszttok voltak, de az ottaniak szerint középparaszttok, hiszen 1950-ben kulákká nyilvánították a nagyszüleimet is, akik nem voltak hajlandóak belépni a téeszbe. Anyámék kilencen voltak, kuláknak nyilvánított nagyapámat mégis elvitték Sztálinvárosba kényszermunkára. Volt olyan, hogy az Isten háta mögötti faluban nagyanyám vasvillával fogadta a hatóságot a beszolgáltatás ellen fellépve, amikor az utolsó malacért jöttek. S bizony, egészen 1990-ig egyik nagyszülőm sem kapott nyugdíjat, mert nem léptek be a téeszbe, hanem 1951-ben kényszerűleg felajánlották az összes földet, annyi adót róttak ki rájuk büntetésből. Szóval eléggé megtaposott sorsú volt mindkét ág – de végül is ezért találkozhattak az én otthonról kényszerűségből eljött szüleim Budapesten.

– *Budapest, mint a nagy olvasztótégely...*

– Igen, én már a fővárosban születtem, sok százezer hasonló hátterű kortársammal, egy nagy társadalom-átalakító projekt sajátos következményeként, amire azonban mint az Isten különös rendelkezésére tekintek. Kelet és Nyugat találkozhatott bennem szüleim révén. Amikor a hetvenes években gye-

rek voltam, nem nyaralni, hanem dolgozni jártunk Penészlekre: uborkát, málnát szedni. Ott még ökrös-szekerek voltak vasalt abronccsal, miközben a nyugati határszélen, apám szülőfalujában, Gencsapátiban már akkor is gumikerekű lovas kocsik.

– *Vagyis emlékszel a keleti és nyugati végekre is. De pálinkás kenyeret nem kaptál Penészleken, mint Végh Antal írta?*

– Végh Antal sok mindent leírt, ami igaz volt, s olyat is, ami nem – az biztos, hogy a mi családunkban ilyesmi nem volt. Nagyanyám egy polgárit végzett el Miskolcon, de minden gyermekéből értelmiségit nevelt, azaz tanítói pályára küldte őket, mert azt tartotta tisztességes hivatásnak. Nyolcvanöt évet élt, kilenc gyereket szült, és a „demokrácia” szótól mindig sírni kezdett, mert Rákosiék szótárában ez volt a totális diktatúra álneve a reakcióval meg a fasizmussal szemben.

– *Újbeszél nyelven...*

– Igen. Nagyanyám ugyanakkor végigolvasta a teljes Gárdonyit, amikor már megtehetette. Az anyai családfá ágain vannak ruszin ősök – olyan, hogy etnikailag „tisztá” magyar, egyébként sem létezik Szent István országában. Ez a nyitottság a magyar állam hosszú távú fennmaradásának talán az egyik legszebb titka. Erdély egyes szegletein meg az Őrségen kívül alig találni olyan helyet, amelyet ne a mobilitás jellemezne.

– *Az elmondottakból azért kitetszik: volt egy határozott törekvés a családban a kiemelkedésre, az értelmiségivé válásra. Egyértelmű volt, hogy neked is szellemi pályát kell befutni?*

– Ezt láttam otthon, ez motivált.

– *De mehetnél volna műszaki pályára is.*

– Mehettem volna, annál is inkább, mert miután 1985-ben a bencés gimnáziumba iratkoztam be Győrbe, ott arra neveltek minket, hogy a bölcsészpálya úgyis zárva lesz az egyházi iskolát végzők előtt. Matematika–fizika fakultációra jártam hát, miközben persze Márait olvastam, mert az irodalomtanárom a kezembe adta stencilezett formában *A gyertyák csonkig égnek* című regényét. Sőt, már elsős gimnazistaként olvastam az *Egy polgár vallomásait* is, a csonkítatlan változatát, mert a tanárom bibliofil volt, aki megőrizte az egyébként bezúzott első kiadást.

– *Mindez kapóra jött, mert mire végeztél, küszöbön állt a rendszer-változás, megnyílt a korábban lezártnak minősülő bölcsészpálya is...*

– Pontosan. Én 1989. június 15-én érettségiztem, s június 16-án ott voltam a Hősök terén. Én akkor vidékinek számítottam – s ami abból a csodálatos naphoz rám leginkább hatott, a gyász magyar méltósága, ahogy Mensáros László és Darvas Iván a kivégzettek neveit olvassák. Ez maradt meg legjobban bennem, meg az egész bera-gyogó gyönyörű napsütés. S természetesen a felnőtté válás egyszerű és megismételhetetlen élménye, amely a szabadsággal kapcsolódott össze. Hajlamaimnak megfelelően mégis a magyar-történelem szakra adtam be a jelentkezésemet, s a széthulló rendszer annyira félt a „bölcsészeketől”, hogy nagy szerencsémre engem nem vittek be előfelvételi katonának, miközben műszakis osztálytársaimnak be kellett zsuppolniuk.

– *Mi döntötte el, hogy a bölcsészettől nagy birodalmában merrefelé orientáldj?*

Az anyai nagyanya

– Olvasni nagyon szerettem – emlékszem, hogy a *Háború és békét* kétszer olvastam el; mind a kétszer három nap alatt. Nem biztos, hogy el szabad olvasni ilyen gyorsan, de hát olvastatta magát – ráadásul a sok francia részletet is élveztem, miután a legendás Nádasdy Alfonz tanatyánál tanultam franciául, aki egyébként Kodály Zoltánnak volt bizalmasa és görög stúdiumokban segítője. Engem az irodalom és a történelem egyszerre érdekelt. Volt azért bennem azért valami félszepség, amikor a fővárosba jöttem, mert Győrből nem látszottak az irodalmi divatok, vagy hogy milyen szemináriumra kell menni – s ott aztán nagyon sok bennfentes fiú meg lány volt. Talán ebből a félénkségből adódóan is, inkább a történelmi stúdiumaimat vettem komolyan. Ugyanakkor úgy éreztem: egy történész irodalmi véna nélkül nem lehet meg – ezt Szekfű Gyula is így gondolta, sőt a XIX. századi klasszikus történéseink is így voltak vele. Egy történelmi mű csak akkor bontakozik ki igazán, ha mögötte áll az elbeszélésnek az a hagyománya és készsége, amelyből a XIX. század hajnalán kiforráltak a mai értelemben vett történelmi stúdiumok. Persze, ahogy azt a történetírás egyik legna-

gyobbja, Leopold von Ranke megfogalmazta, a valóság kutatása még Walter Scott regényeinél is izgalmasabb, s a „helyreállított” valóság még a fantázia képeinél is szebb. Rám különösen a művelődéstörténet hatott, a művelődéstörténész Kósa László, Tökéczki László, valamint a számomra történészként is nagyszerű Szegedy-Maszák Mihály. Ők protestánsok voltak, én meg katolikus, s máig emlékszem, hogy például Tisza István kapcsán, aki igen kemény kálvinista volt (vagyis inkább ariánus, mert nem hitt a Szentháromságban és az alapvető keresztény dogmákban), igen nagyokat lehetett vitatkozni velük. Engem ezekben a beszélgetésekben a múltunk, a magyar hagyomány hihetetlen sokszínűsége, pluralizmusa, s ugyanakkor a tragikus sok ágra szakadtsága vonzott – ami mára elenyészik, mert nemigen értik már, hogy mi a különbség protestáns és katolikus között: a teológiai, sőt ma már a mentalitásbeli, szokásbeli különbségei is gyorsan fogyatkoznak. A vallásosok tulajdonképpen kisebbségben vannak a közömbösökkel szemben, ahogy a hagyományt tisztelő is kisebbségben vannak azokkal szemben, akik számára ez nem kérdés, nem gond. Visszatérve a protestáns–katolikus különbségekre: engem nagyon érdekelt, hogy ez milyen helyzeteket teremtett. Ezt nagyon jól bemutatta például Kósa László az ausztriai örvidéki magyar szórványok példáján. Felsőőr református; a kicsi Órisziget evangélikus, de van egy katolikus szórvány; míg Alsóőr katolikus. Alig vannak néhány ezren az őshonos ausztriai magyarok, mégis megjelenik ez a kettészakítottság, Óriszigeten például azzal a hagyománnyal, hogy

gyobbja, Leopold von Ranke megfogalmazta, a valóság kutatása még Walter Scott regényeinél is izgalmasabb, s a „helyreállított” valóság még a fantázia képeinél is szebb. Rám különösen a művelődéstörténet hatott, a művelődéstörténész Kósa László, Tökéczki László, valamint a számomra történészként is nagyszerű Szegedy-Maszák Mihály. Ők protestánsok voltak, én meg katolikus, s máig emlékszem, hogy például Tisza István kapcsán, aki igen kemény kálvinista volt (vagyis inkább ariánus, mert nem hitt a Szentháromságban és az alapvető keresztény dogmákban), igen nagyokat lehetett vitatkozni velük. Engem ezekben a beszélgetésekben a múltunk, a magyar hagyomány hihetetlen sokszínűsége, pluralizmusa, s ugyanakkor a tragikus sok ágra szakadtsága vonzott – ami mára elenyészik, mert nemigen értik már, hogy mi a különbség protestáns és katolikus között: a teológiai, sőt ma már a mentalitásbeli, szokásbeli különbségei is gyorsan fogyatkoznak. A vallásosok tulajdonképpen kisebbségben vannak a közömbösökkel szemben, ahogy a hagyományt tisztelő is kisebbségben vannak azokkal szemben, akik számára ez nem kérdés, nem gond. Visszatérve a protestáns–katolikus különbségekre: engem nagyon érdekelt, hogy ez milyen helyzeteket teremtett. Ezt nagyon jól bemutatta például Kósa László az ausztriai örvidéki magyar szórványok példáján. Felsőőr református; a kicsi Órisziget evangélikus, de van egy katolikus szórvány; míg Alsóőr katolikus. Alig vannak néhány ezren az őshonos ausztriai magyarok, mégis megjelenik ez a kettészakítottság, Óriszigeten például azzal a hagyománnyal, hogy

az ellenreformáció idején a katolikusok erővel visszavették a templomot az evangélikusoktól. Szóval ezek a különbségek engem nagyon izgattak. Ezért előbb a művelődéstörténet, a művelődésnéprajz érdekelt: a történelem-szakdolgozatom a moldvai csángóság historiográfiáját vette számba. Nagy felfedezés volt, magam is sokat jártam ott: a Ceaușescu-időszak legutolsó évében négyszer voltam hátizsákos erdélyi és moldvai utakon.

– *Negyedszázad alatt ott is sokat változott a világ?*

– Rengeteget. Most, amikor elviszem a kislányaimat, el kell magyaráznom, milyen volt az, amikor nem volt semmi kivilágítva. Mivel magyarországi voltam, mindenki óva kísért, hogy az esti „kurszáról” leszállva, a milíciát kikerülve tudjak eljutni a plébániára, hátizsákomban gyógyszerrel, tartós élelmiszerekkel – de a plébános nagyon félt, ezért hajnal-

ban, még a világosság előtt kellett elmenni. Emlékszem, a kolozsvári Szent Mihály-templom plébániáján az utolsó augusztus 23-i hajnalon fordultam meg; akkor, amikor a diktátor már arról beszélt, hogy Románia volt a negyedik legerősebb antifasiszta hatalom. Láttam a sok-sok örültséget a maga végkifejletében, láttam összeomlani, láttam hősöket támadni, s ez bennem is egyfajta idealizmust szült. Az én fiatalságom kegyelme volt, hogy összekötődött azzal az élménnyel, hogy kinyílik a világ. Csak nagyon lassan eszméltem rá, hogy a szabadságnak ezt a hatalmas reményét mennyi illúzió táplálta. Emlékszem Kristóf Attilának a Magyar Nemzetben 1989 karácsonyán megjelent vezércikkére: *1989, te csillag*. Akkor teljesen helyénvalónak tűnt ez a lelkes Petőfi-allúzió, de ma visszatekintve magam is átélem minden generációs élmény logikus végkifejletét, a csa-

lódást. Mert a következő évek, évtizedek mit hoztak? Tömeges munkanélküliség jött, a biztonság megroppanása, a verseny varázsszava alatt az erősek és a ravaszak igaza – igazából a szabadság élménye, kincse társadalmi méretekben elhalványodott mára. Ami veszélyes felejtés, akármennyire is erős a gond. S szűkebbre vonva a tekintetet, láttam azt is, hogy vilámgyorsan újratermelődtek azok a szellemi frontvonalak is, amelyekről persze az ember történész-ként tudja, hogy sohasem lettek betemetve. Ám 1989-ben egy vidéki gimnazistából lett szemlélőnek ez nem volt nyilvánvaló. A Hitelben még ott voltak Esterházy Péter jegyzetei, aztán jött a *Nappali hold*, az első nagy kulturkampfos egymásnak feszülés, Eörsi István kontra Csoóri Sándor. De talán azért is választottam a vallás- és eszmetörténetet: mert ami történt a protestantizmus és

A Hatos család 1900-ban

Édesapám a bezárt malom előtt

a katolicizmus között, az a tényleg nagyon véres küzdelem, hogy mindenki képes volt a maga igazáért a másikat levágni, az évszázadok során végül is feloldódott. Azt gondoltam, ez a kibékülés megtörténhet ebben a másik mai ellentétben is.

– *Azt mondd, hogy a vallásháború előképe volt az utóbbi emberöltő politikai dichotómiáinak?*

– Nem ezt mondom. Csak arra hoztam példát, hogy miért lesz az ember történész a puszta elemektől hajlamon túl. A közhelyek igazsága szerint a történelem mégiscsak az élet tanítómestere.

– *A történelmi hagyományból lehetséges bármilyen konklúziót levonni, bármit kivédeni?*

– Hadd legyenek egy kicsit ironikus: általában megismételjük az elődeink hibáját. Sőt azt is nehéz feltételezni, hogy létezett volna valaha egy „ideálisabb” múlt, például egy ideális középkor, egy ideális keresztény Európa – ezek mind megalapozatlan visszavetítések. Hiszen az európai gótika, a nagy katedrálisépítések idején vannak a

nagy kereszties hadjáratok, amikor a Közel-Keleten a nyugati kereszténység véglegesen eljártssza a hitelét azzal, hogy velencei zsoldban bizánci keresztényeket irtanak. Ennek tragikus következményei ma is kísértenek, amikor Irakban és másutt az ősi kereszténységnek az utolsó maradványait irtják ki. De néha azért hosszú ideig vérző sebek is tudnak gyógyulni, s a protestáns–keresztény ellentétben ez történt. A XX. század elején még nagyon hangos volt az ország a felekezeti ellentétől: ahogy Tisza István nem kedvelte a katolikusokat, őt sem tisztelték a politikai katolicizmus harcosai, Prohászka Ottokár vagy Bangha Béla. A jezsuita Bangha Béla, a katolikus sajtóügy apostola például nyíltan ágált a Tisza István-szobor felállítása ellen a két világháború között. De ugyanez a Bangha Béla Yves Congart, később a vatikáni zsinat egyik legfontosabb teológusát, a mai Ferenc pápa példaképét – aki akkor még egy szerény dominikánus volt – idézte az utolsó könyveiben, amelyekben már a ke-

resztény egységért szállt síkra, s halálos ágyán, 1940-ben kezét nyújtott ellenfelének, a kálvinista püspök Ravasz Lászlónak. Ilyen értelemben a múlt hozhat hasznosítható tanításokat, s reménykedem benne, hogy mindazt a konfliktuspotenciált, amely napjainkat jellemzi, egy későbbi nemzedék jóvá tudja írni.

– *Hogyan csapódik le egy történészben az illúziók szükségszerű felmorzsolódásának élménye? Szabad-e lelkesülni új idők, új eszmék, új kormányok büvöletében, ha a reményt rendszerint kiábrándulás követi? Vagy a történésznek illik mindig higgadtan és tárgyilagossággal maradni?*

– Azt gondolom, nincs erre kizárólagos szabály. Ha a tacitusi „Sine ira et studio” elvére utalsz, akkor a történészi hivatás nyilván egy visszafogott, az értékeléstől lehetőleg tartózkodó, leginkább szemlélődő alapállást feltételez. Ugyanakkor lelkesedésből is lehet hatalmas történelmi freskókat felvázolni, mint például a franciáknál Michelet tette.

– *Az ilyesmit manapság egyesek a történelem stilizálásának, sőt történelemhamisításnak minősítik...*

– Szerintem igaza van Nietzsche-nek a történelem hasznáról és káráról való remek értekezésében, hogy többféle használata van a történelemnek. Van az antikvárius történetírás, amely ugyanúgy működik, mintha valaki antik tárgyakat gyűjt. Van a lelkesítő történetíró, s van a kritikus történetíró, aki el akarja törölni a múltat, mert az zavarja őt egy vágyott jövő elérésében.

– *Nincs olyan veszély, hogy a történész ezáltal ideológussá váljon?*

– De bizony, megvan a veszélye. Nem tudom, mennyire lehet

ezt elkerülni. Én az ideológiákat végső soron előítéletekre vezetem vissza. Ilyen szempontból konzervatív emberképem van: ahogy nincs világnézeti semlegesség, nem létezik előítélet-mentesség sem. Lehet törekedni egyfajta pártatlanságra, felülemelkedésre, ugyanakkor be kell ismerni, hogy erre egyetlen ember, így egyetlen történész sem képes.

– *Amikor a könyvedben olyan témákkal foglalkozol, mint a vere-ség kultúrája vagy a kiválasztott népek ideológiája, mennyire illeszkedik bele ebbe a gondolkörbe a Trianontól és holokausztól sújtott magyar történelem? Kivételes ebben-abbban, vagy belesimul az egyetememes történetbe?*

– A magyar történelemnek igenis vannak olyan sajátosságai, amelyek párját másutt nehezen találni. Én ezt elsősorban a nyelvhez kötöm. A kultúránk alapja a magyar nyelv: az az ősi örökség, amelynek az eredete konszenzusos módon továbbra sem elfogadott, s ami akár a tudósokat is újra és újra vitára ingerli. A magyar nyelv olyan sajátos, hogy egy picit tényleg egyedül vagyunk. Ugyanakkor ezt a nyelvet megannyi zivataros időszakban a magyarul beszélők közössége mégis megőrizte – sőt, ez a nyelv és az ebből fakadó kultúra azok számára, akik idegenből jöttek, vagy más nyelvi kultúrát hoztak, s ki is fejezhették volna másképpen magukat (gondolok itt a szászokra, svábokra vagy a XIX. század végétől aktívan fellépő magyar zsidóságra), ezt a magyar nyelvet választotta kifejezési eszközeként. Ez a specifikum mindenképpen érték, de szükséges hangsúlyoznom, hogy az európai kultúrában nem egzotikum. Aki megismeri, szívesen elmélyül ben-

Penészleken a hetvenes években

ne – s éppen az asszimiláló ereje bizonyítja, hogy van egyfajta univerzális kapcsolódási pontja is. Vegyük Teller Ede példáját, aki feltehetőleg nem jó élményekkel hagyja el Magyarországot, német és angolszász nyelvi környezetben futja a pályáját, ám végig, egészen a halálos ágyáig Ady Endrét olvas. Azt a költőt, akit igazán nehéz lefordítani más nyelvre. Én hallottam Tellert beszélni az utolsó éveiben: akadálytalanul fejezte ki magát magyarul – olyan ízességgel, amelyet a mai magyar beszélt nyelvben nem találunk, hiszen a tömegkommunikáció sikeresen lerombolta.

– *A Balassi Intézet vezetőjeként különös lehet szembesülnöd azzal a meggyőződéssel, hogy a magyar kultúra nyelvi alapozású. Miközben országimázst könnyebb zenével, filmmel vagy képzőművészettel külhonba sugározni, milyen sikerrel lehet mégis a magyar irodalmat megismertetni külföldön?*

– Azt gondolom, hogy van egy sajátos magyar specifikuma az egyetemesség-élménynek, ugyanakkor a magyar kultúrát nemcsak az egyedisége, hanem legalább annyira a nyitottsága tartotta életben. Az izmusokat mindig is átvette, de hál’Istennek, soha nem kritikátlanul, hanem áthasonítva.

Ma is szívesen olvassa az ember, hogyan értelmezte Babits Bergsont, a filozófust; vagy hogy miért tette meg Proustot a XX. század legfontosabb regényírójának. Ez elvezet ahhoz a gyakorlati következtetéshez, hogy a kulturális diplomáciában nem biztos, hogy az a célravezető, ha csupán az egyediséget hangsúlyozzuk, hanem azokat a hatásokat, kapcsolódási pontokat is, amelyeket a másik fél könnyen felfog és megért. Tény és való: nem lehet csupán a nyelvi kultúránkkal megjeleníteni a nemzetközi színpadon: a vizuális és a zenei kultúra éppolyan fontos. S nem csupán a kulturális örökséggel kell foglalkoznunk, hanem mindazzal is, ami éppen most keletkezik, s valamiféle vitában, sőt harcban áll az előtte lévővel. Tehát a kortárs kultúra is kiemelten fontos – például az animáció. Jankovics Marcell rajzfilmje, *Az ember tragédiája* a magyar nyelvi kultúra egyik legfontosabb és legegységesebb kanonikus darabját dolgozza fel, és teszi ezt olyan nyelvezettel, amely a mai kulturális trendekbe is befogadható. S azt is látni kell: annyi vizuális inger ér bennünket nap mint nap, hogy vagy elfogadjuk ezeket, vagy elmenekülünk előlük a sivatagba.

Vannak olyan oázisok, mint Jersey szigete, ahol nincs fényszennyeződés, és éjszaka valóban sötét van...

– *De térerő ott is van.*

– Igen. Ráadásul az idő telik, újabb és újabb rétegek kerülnek a kultúrára is, akkor is, ha utóvédharcokat indítunk ellenük – ezzel számot kell vetni. Ha valamit ki-nevezünk, hogy az a zsinórmérték, akkor vereségre ítéltünk. Noha nekem is vannak ilyen vonatkoztatási pontjaim: meggyőződésem, hogy a magyar irodalomban, politikában, társadalmiasodásban felül-múlhatatlan volt a reformkor. De nincs oda visszatérés: annak megszűntek a társadalmi, külpolitikai alapjai. Bizonyos értelemben ma Magyarországon a kultúra missziós terület.

– *Hogyan lesz egy történelemből kultúrdiplomata?*

– Szegedy-Maszák Mihály meghívása révén ért az a szerencse, hogy Amerikában taníthattam, s mivel már egy kinyílt világban tanulhattam, voltam Svájcban, Franciaországban is – láttam, hogy az én kicsiny magyarságomat mennyire nem értik meg, ha csupán azt a gondolati térképet rajzolom fel számukra, amely amúgy a magam számára elég tágas. S nem is kölcsönös a tudás: bár én fel tudom sorolni az amerikai államokat, ők még azt sem tudják, milyen folyó szeli ketté a fővárosunkat. Ezt az aszimmetriát fordításelméletben is felfedeztem: a magyarra fordított művek általában újabb és újabb jövevényszavakat hoznak; de ha magyarról fordítanak le egy művet, azt egyszerűsíteni kell, hogy egyáltalán elolvassák. Nincs egyenrangúság – emiatt aztán a nagy nyelvek bizonyos értelemben homogénebbek és szegényeb-

bek is. Mindeközben a vizualizáció előnti a kultúrát, s mi nem dughatjuk homokba a fejünket – azonkívül a tömegmédiá is kultúrának számít. Az Európai Unióban kultúra címszó alatt például a kreatív ipar a leginkább támogatott terület.

– *Lehet-e egyáltalán sikereket elérni egy ilyen sokrétű kultúraexportban?*

– Úgy érzem, többpólusúan sikerült megfogalmazni, hogy mi a feladata a magyar kulturális diplomáciának. Sokféle kulturális örökséget kalapáltak össze a Ballasi Intézet alá először 2002-ben, aztán 2007-ben, de nem volt egy-egyes üzenet benne. Nem függött össze a hungarológia, a külföldi magyar kulturális intézetek, az ösztöndíjazás – amit mi sikeresen csináltunk, az mindezek összekapcsolása; illetve hogy a magyar kulturális diplomáciát bevittük az európai, és most már egy kicsit a globális köztudatba is. Azzal, hogy engem júniusban EUNIC-alelnökké választottak (ez a szervezet az unió kultúrintézeteit tömöríti), elismerték ezeket az erőfeszítéseket.

– *A 2010-es esztendő ilyen szempontból is cezúra?*

– Igen. Azóta új kulturális intézet nyílt Isztambulban, Pekingben, Zágrábban és Belgrádban. Ez a terjeszkedés tervszerűnek mondható. Egyrészt a keleti nyitást követi, ami roppant fontos, hiszen a globalizált világban a Kelet, Ázsia szerepe igencsak megnőtt. A kormány elfogadta azt is, hogy Azerbajdzsán fővárosában, Bakuban is nyitunk intézetet. Végig fog épülni a Selyemút. Azt sem szabad elfelejteni, hogy az írott európai emlékezeten túl – ahogy legeurópeirebb zeneszerzőink, Bartók és Kodály a zenénket illetően megerősítették és leírták – ott van

bennünk az ázsiai mentalitás, az ázsiai örökség. Van egy többlet-affinitásunk ebben az irányban, mint más vonatkozásokban. Másrészt a terjeszkedést a közép-európai szerepvállalás határozza meg, s itt Közép-Európát tág értelemben kell venni – ebbe beletartozik a Balkán felé való nyitás is. Belgrád a Kelet-Balkán kapuja, Zágráb a Nyugat-Balkáné – ugyanakkor a szomszédságpolitikánkat is erősítik az itt nyílt intézetek. Szimbolikus, hogy a kölcsönösen véres és tragikus I. világháború kitörésének századik évfordulójáról épp így emlékezünk meg.

– *A Publishing Hungary program, a külföldi könyvvásárokon való magyar szereplés szervezése megélte harmadik évadját is. Véget ér ezzel?*

– Nem lesz vége, de hogy milyen formában folytatódik, azt most még nem tudom elmondani. De már aláírtuk azt a szerződést, amely szerint Magyarország díszvendég lesz 2015-ben a göteborgi könyvvásáron, amely Európa egyik legfontosabb ilyen rendezvénye. Az biztos, hogy ez a megtiszteltetés a *Publishing Hungary* gyümölcse. Már két éve is, amikor Románia volt a díszvendég, elértük, hogy erdélyi magyar írókat, így Kányádi Sándort és László Noémit bevonták a programba. Negyven könyvvásáron voltunk ott három év alatt, s ebből majd' tíz díszvendégség volt. S az adott nyelvekre lefordított könyvek és szerzőik jelenlétén túl minél több helyre meghívtuk például Szentmártoni Jánost, az Írószövetség elnökét is, aki ilyen módon nemcsak a magyar írókat tudta képviselni, de az intézményes nemzetközi kapcsolatteremtésre is módja nyílhatott.

Csontos János